

BYGGNADSANTIKVARISK RAPPORT

Observatoriet, Svaneluckykan 3, Lund Ettapp 2, observatoriebyggnaden

Antikvarisk förundersökning 2010

Henrik Borg

Kulturen, Lund 2010

Henrik Borg

Observatoriet, Svaneluckykan 3, Lund.

Antikvarisk förundersökning av gamla observatoriet.

Kulturhistoriska föreningen för södra sverige
regionmuseet lund, <http://www.kulturen.com/>

Box 1095

221 04 Lund

Innehållsförteckning

1. Bakgrund	sid 5
2. Historik	sid 5
3. Miljöbeskrivning	sid 7
4. Observatoriebyggnaden (M17:131)	sid 9
4.1. Historik	sid 9
4.2. Exteriör byggnadsbeskrivning	sid 10
4.3. Interiör byggnadsbeskrivning	sid 17
4.3.1. Plan 0 källarvåning	sid 19
4.3.2. Plan 1 bottenvåning	sid 21
4.3.3. Plan 2 f d bibliotek	sid 27
4.3.4. Plan 3 cylinder och terrass	sid 29
4.3.5. Plan 4 kupol	sid 31
5. Observatorieparken	sid 34
6. Helgo Zettervall	sid 34
7. Lagstiftning KML och PBL, riksintresse MB	sid 35
8. Kulturhistorisk värdering	sid 37
9. Antikvariska förhållningssätt	sid 39
10. Källor & litteratur	sid 43
Bilaga 1 situationsplan	sid 45
Bilaga 2 Astronomiska institutionens historia	sid 46

I Bakgrund

Under våren 2010 har en antikvarisk förundersökning av gamla observatoriebyggnaden i Lund utförts på uppdrag av Lundafastigheter. Förundersökningen utgör en fristående undersökning av de kulturhistoriska värdena i miljön. Undersökningen ska fungera som underlag för projektering och vid bedömningar av kulturvärdena i Observatoriebyggnaden men det är Länsstyrelsen som beslutar om åtgärderna är förenliga med byggnadsminnets skyddsbestämmelser. Denna undersökning berör endast observatoriebyggnaden och för den övriga miljön hänvisas till den förundersökning som gjordes under 2009. Observatoriet med trädgård skyddas sedan 1993 som byggnadsminne. 2002 utformades nya skyddsbestämmelser. Samma år flyttade astronomiska institutionen till nya lokaler på Sölvegatan. Samtliga byggnaderna utom de mindre instrumenthusen, observatoriet och seismografkällaren har fått ny användning. Frågan om observatorieparkens framtida användning och förvaltning är delvis kopplat till den planerade förnyelse och utökning av Stadsparken som Park- och naturkontoret driver. I planerna på förnyelsen av parken ingår att koppla observatorieparken med stadsparken och öka genomströmningen av besökare i parken.

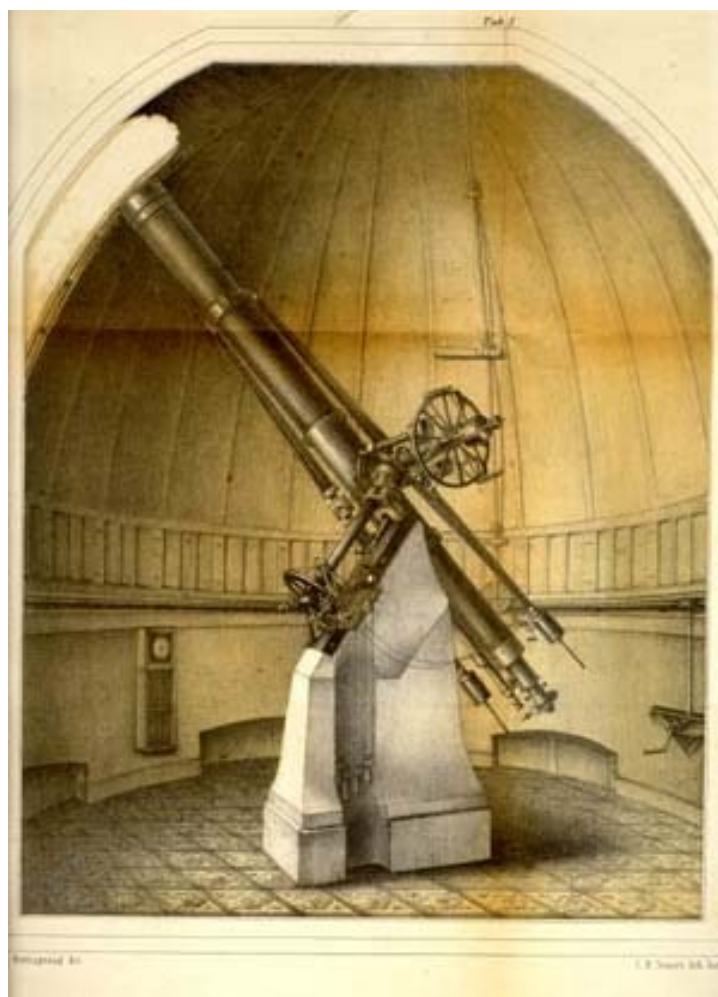
2 Historik

Vid ett observatorium bedrivs studier i astronomi, d v s studier och analyser av stjärnorna och företeelser utanför vår atmosfär. Tycko Brahes astronomiska verksamhet under 1500-talet är känd men den fick ingen fortsättning i Skåne. Vid Lunds universitet startades en astronomisk verksamhet med tillsättningen av Andreas Spole som professor 1667. Hans verksamhet i Lund blev på grund av kriget 1676-79 kort och det hus med observatorietorn han byggt vid Winstrupsgatan ödelades i kriget. Den astronomiska verksamheten bedrevs under kommande år som en del av matematikstudierna och inte förrän vid 1750 fick man lokaler i Lundagårdshusets trapptorn. Efter år av ansökningar för ökade resurser till astronomin i Lund, fick man ett regeringsbeslut som möjliggjorde att observatoriet på Svanelysten kunde stå färdigt 1867 till en kostnad av 45000 riksdaler. I miljön ingick även vaktmästarebostaden som färdigställdes redan 1865. Observatoriet placerades i en mindre park i utkanten av dåvarande Lund. Fasaderna ritades av Helgo Zettervall och byggmästaren Peder Christian Sörensen¹ ritade konstruktionen. Sörensen låg bakom även det kemiska laboriet mellan Magle kyrkogårdarna (nuvarande historiska institutionen) samt Agardhianum i Botaniska trädgården. Samma år som observatoriet stod klart, invigdes även en annan byggnad som Zettervall ritat, nu kallad Gamla kirurgen i kvarteret Paradis. Observatoriet var en tidig del av Universitetets byggnadsprogram och föregick exempelvis universitetsbyggnaden och institutionerna längs Östra Vallgatan. På institutionen hade man under 1900-talets början ett stort vetenskapshistoriskt intresse och firade gärna jubileer. Under 1900 till 1901 bedrev man arkeologiska utgrävningar av Tycko Brahes ruiner på Ven och försökte intressera Riksantikvarieämbetet för att skydda ruinerna och ge dem större uppmärksamhet.²

¹ Peder Christian Sörensen var far till Salomon Sörensen som blev en känd arkitekt.

² "Lundaögon mot stjärnorna" sid 161f

I observatorieparken tillkom under 1910-talet det s k räknehuset och seismografhuset men det blev också de sista mer påkostade institutionsbyggnaderna på Svaneluckykan. Under 1940- och 50-talen tillkom nya lokaler genom utgrävning av källare och uppförandet av enklare baracker, undervisnings- och kontorslokaler hyrdes på Stora Södergatan. Nästa stora satsning som genomfördes var det nya observatoriet på Romeleåsen som byggdes på 1960-talet. I observatorieparken byggdes barackerna till under 1970-talet och 1986 tillkom den barack som kom att bli den sista länken i observatoriets utveckling på Svaneluckykan. Så sent som 1991 lade Lunds universitets byggnadsbyrå fram en plan på att bebygga tomten med ett hus på cirka 2500-3000 m². I projektet planerade man rivning av seismografkällaren, forskarbaracken, norra instrumenthuset och vid behov även magasinet. Strax därefter förklarades observatoriemiljön som statligt byggnadsminne. 2002 flyttade institutionen och observatoriet till nya lokaler i och invid gamla vattentornet på Sölvegatan i Lund. Sedan 1930-talets mitt hade institutionen verkat för att flytta till ett för observationer mera fördelaktigt läge och för att få tillgång till större sammanhängande lokaler för undervisning och forskning.

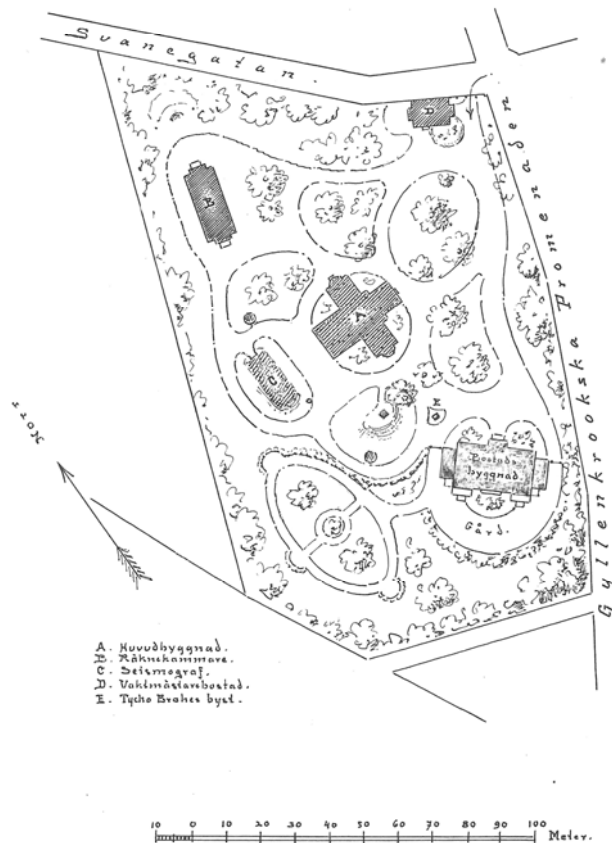
Ett instrument av denna typ har funnits i observatoriets kupol.

3. Miljöbeskrivning

I sydvästra delen av centrala Lund ligger stadsparken och observatorieparken. I observatorieparken finns ett antal stora lövträd och ett gångsystem belagt med grus som delar gräsyterna. Observatorieparken avgränsas i norr av Svanegatan och i öster av Gyllenkroks allé. I väster och söder gränsar observatorieparken till den del av stadsparken som har sitt ursprung i den privata Parkbolagets trädgård³. I stadsparken, strax söder om observatorieparken, löper stadsvallen som utgör resterna av Lunds medeltida befästningslinje. Skillnaden mellan de båda parkerna har varit tydlig och markerad av ett staket och växtlighet samt en höjdskillnad i marken i dess västra tomtgräns. Runt tomten har tidigare funnits en stengårdsgård planterad med rönnbärs- och oxelträd. De kan eventuellt ha ett ursprung i att marken ägts av linnélärjungen och botanikprofessorn Erik Gustav Lidbeck. Att skilja observatoriet från omgivningen har varit en strävan som Astronomiska institutionen haft under hela den kontinuerliga användningen från 1865, då vaktmästarbostaden byggdes, till 2002 då man flyttade till Sölvegatan. Parken omgärdades under 1800-talet av ett spjälstaket i trä med kontursågade ribbor. En ritning av staketet är daterad 1883. När observatoriet stod klart 1867, fanns inga höga hus i närheten, bebyggelsen längs Gyllenkroks allé bestod av en och tvåvåningshus. Träden på tomten var inte uppväxta. Observatorieparken utformades med stor omsorg med växtlighet och ett slingrande gångsystem. Marken var fuktig med högt grundvatten. Den park som nu utgör stadsparken var i privat ägo men inte heller här var träden särskilt stora. Marken köptes in av ett Parkbolaget 1860. Trädgårdsmästarebostaden i parken byggdes 1867, samma år som observatoriet. På 1910-talet byggdes entrén om och försågs med smidesgrindar mellan tegelplintar. Anledningen till avskiljandet och placeringen var att man då endast hade stadsbebyggelse norrut och därmed en fri stjärnhimmel söderöver. Avskiljandet innebar däremot inte att allmänheten inte hade tillträde utan bara att det reglerades för att inte störa verksamheten.

³ 1821 öppnades Högevall som promenadstråk för Akademin. 1860 köptes ett markområde innanför vallen och Lunds Parkbolag bildades. Parken var endast öppen för aktieägare under den första perioden. 1904 köptes parkbolaget av staden och 1907 anordnades Lundautställningen i det som 1911 kom att bli stadsparken. Källa Lund utanför vallarna del II.

SITUATIONSPLAN
FÖR UPPFÖRANDE AV EN BOSTADSBYGGNAD
VID ASTRONOMISKA INSTITUTIONEN I LUND.

Parken från 1920 då en bostad för föreståndare och observatör planerades i sydöstra hörnet.

4. Observatoriebyggnaden (M17:131)

Fotot visar uppslagna spaltöppningar i kupol och västflygeln innan ombyggnad.

4.1 Historik

Observatoriet är byggt 1865-67 efter fasadritningar av Helgo Zettervall men med planlösning och konstruktion av byggmästarna Peder Christian Sørensen⁴ och F.G. Escher. Ritningarna granskades ur funktionshänseende av professorn i astronomi Axel Möller. Ett antal observatorier i Europa var relativt nybyggda vid denna tid. Tänkbara förebilder var troligen Uppsala observatorium som byggdes 1843-1854 i sin tur med förebild i Berlins observatorium från 1835. Även Pulkovaobservatoriet vid S:t Petersburg från 1839 eller Köpenhamns observatorium från 1859-61 kan ha inspirerat. Vid en jämförelse med Köpenhamns observatorium skiljer sig det i Lund genom att det är mindre och att man inte tillfogat bostäder som förlängning på flyglarna. I Lund fanns möjligen bostadsrum i två rum i norra flygeln. I Lund hade man liksom i Köpenhamn tre flyglar med instrument. Två tidigare förslag till nytt observatorium i Lund realiserades aldrig. Ett förslag ritades av Hans Jakob Strömberg 1850 och ett av danske H Christensen 1860. Svaneluckykan valdes eftersom man hade "fri horisont åt söder, vester och öster, som ligger så nära den bebyggda delen af staden, att ett observatorium där kan uppföras utan att byggnaderna derjemte serskildt behöfva anskaffas för astronomerna, hvilka här kunna bo i grannskapet."⁵ Man valde att platsen i stadens utkant för att ostörda av ljus och ljud bedriva observation. Det var förstås omöjligt att under 1800-talets mitt förutse den omfattande tillväxten av staden som senare skulle komma att försvåra observationerna på platsen. Förberedande arbeten på platsen ska ha inletts redan 1864, grunden lades 1865 och 1866 byggdes resten. Inredningen färdigställdes 1867.

⁴ Far till Salomon Sørensen.

⁵ Kristensen, H: sid 198

4.2 Exteriör byggnadsbeskrivning

Observatoriet från norr med invändigt igensatt dörr.

Från väster, i en tillbyggd farstu vid denna gavel kan eventuell ny tillgänglig entré placeras .

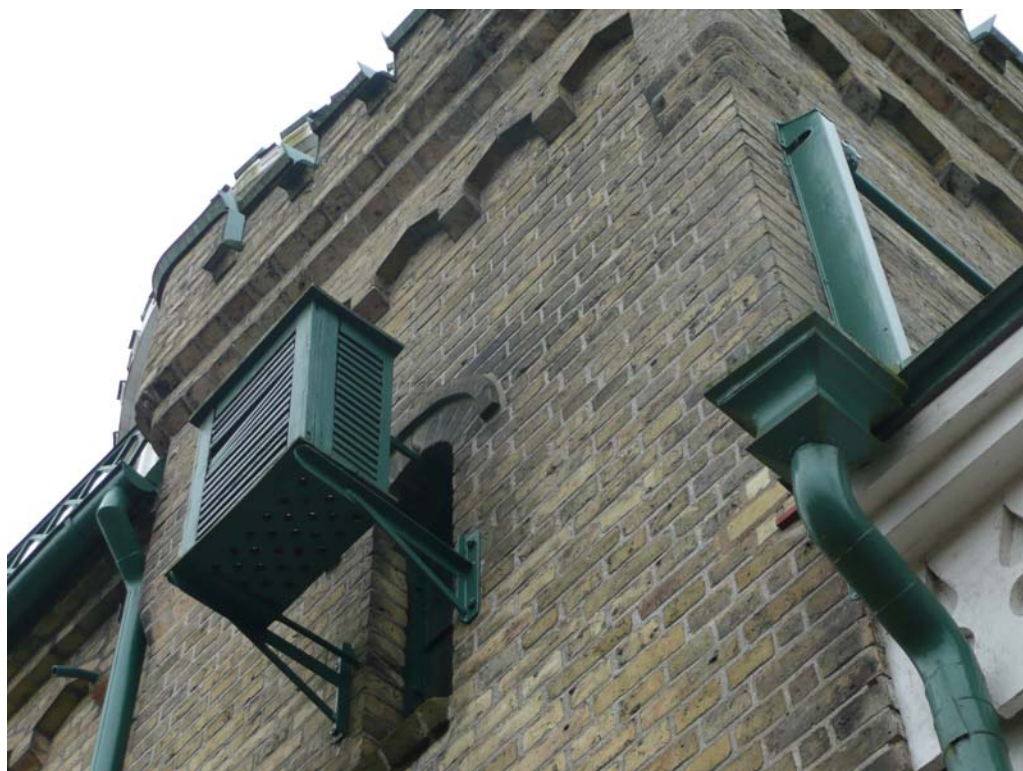

Från sydväst, notera igensatt spaltöppning i södra flygeln och plattformen i durkplåt på taket.

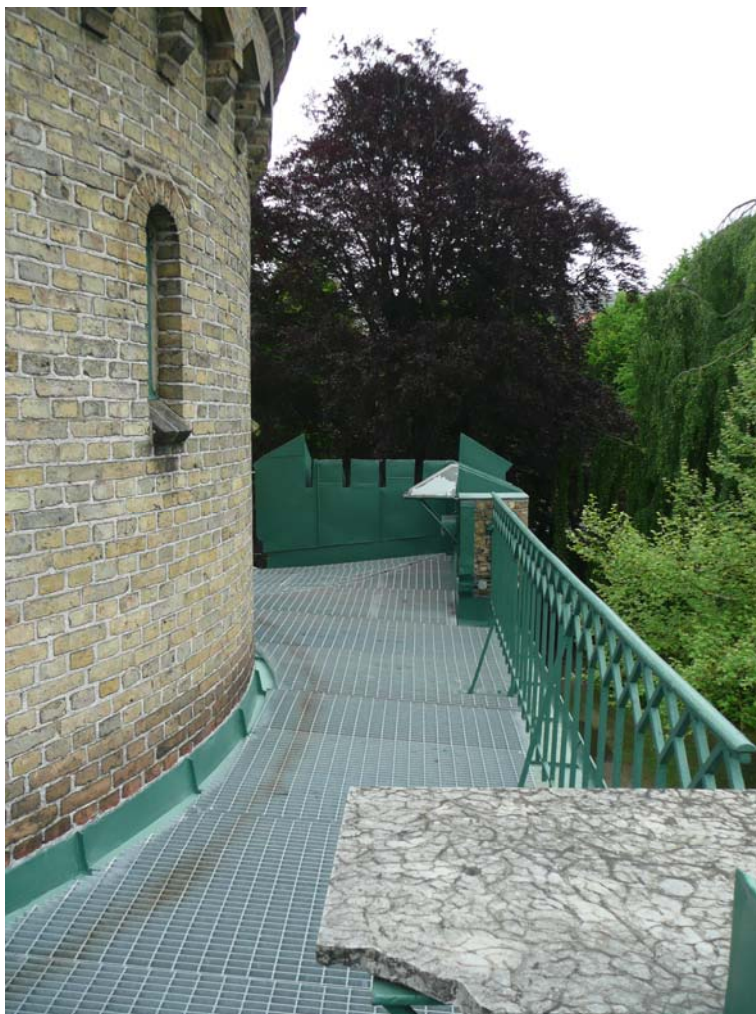

Från sydöst, förstörade källarfönster senare källarentré och det vänstra fönstret i östra flygeln har ersatt en lucka.

Dagens exteriör är mycket lik den fasadritning som Helgo Zetterwall signerat 1866. Fasadritningen föreställer den östra fasaden med huvudentrén. Dessutom finns ritningar som visar delar av de norra, södra och västra flyglarna samt västra flygelns norra fasad. Planen är en kvadrat från vilken fyra flyglar utgår. Ur kvadraten reser sig en cylinder på vilken det vridbara tornet i trä är placerat. Kvadratens tak bildar en terrass som löper runt cylindern. Terrassräcket är i smide och följer Zetterwalls ursprungsritningar. De fyra flyglarna har placerats i de fyra väderstrecken. Fasaderna är uppförda i gult handslaget tegel lagt i kryssförband. Fogar är förmodligen förnyade, några spår av glättad låg åsfog kan ses, kalkbruk är använt bortsett från enstaka senare lagningar. Gesimser och omfattningar är gjorda i tegel. Sockeln är i tegel som tjärats eller putsats och färgats svart eller grå. Den västra flygelns är uppförd i trä och klädd med vitmålad panel med dekorsågade vindskivor och lister. Fönster och dörrar är grönmålade. I källarvåning och i flyglarna är de rektangulära men i huvudbyggnaden och delar av flyglarna är de runda i överkant. Flera fönster förefaller vara ursprungliga. Byggnaden har idag tre dörrar, en sentida källardörr i sydöstra hörnet utformad som en spegeldörr med glas i överdel. Den östra dörren är huvudentrén med en ursprunglig pardörr med överljus. Dörren är indelad i speglar och försedd med dekorativa smidesbeslag samt ursprungligt lås och trycke. Den tredje dörren är en mindre entrédörr i norra flygelns. Den är utformad som en spegeldörr med överljus. Trappor till huvudentrén och norra entrén i handhuggen granit med skrapjärn i smitt järn. Sidostyckena till källartrappan är gjutna i betong. Vid marknivå finns ett putsat parti, avfärgat i grått. Taken är belagda med grönmålad plåt i skivtäckning. Murkrön och gesimser är avtäckta med grönmålad plåt. Avvattningen är utformad med hängrännor som tappas i fyrkantiga trattar i dekorerad plåt, stuprören har rundade krökar och trattarna saknar den hängande dekor som kan ses på äldre bilder.

Instrumentaskåp i trä på norrfasaden, stuprör sentida men avvattningsträtt i äldre stil.

Kalkstensplatta för instrument.

Förändringar och skador.

Övergripande kan sägas att de förändringar som skett till största del skett under tiden då observatoriet drevs av astronomiska institutionen och de har därför betydelse för byggnadens historia. Vid källarinredningen på 1940-talet har källardörren och ett antal fönster tagits upp eller förstörats t ex västra flygeln och södra flygeln. I den östra flygeln har en spaltöppning ersatts av fönster i samma utförande som övriga. I den norra flygelns östfasad har fönster förstörats troligen under 1940-tal. I norra fasaden har ett instrumentskåp i grönt trä monterats så att det delvis täcker ett fönster. Belysningsarmatur i norr 1900-talet. I den västra flygeln har spaltluckan ersatts med en lucka som skjuts åt sidan istället för som tidigare öppnas utåt. På södra flygelns tak har balkar med durkplåt monterats som en avsats för instrumentering, murkrönet som använts för infästning lutar utåt. Södra flygeln västra sidan försedd med elskåp i grå plåt. I den södra flygeln har en genomgående spaltöppning satts igen med tegel. Spår efter vit kalkning på södra flygelns sydsida. Avvattning av taken med ståndrännor men med stuprör med rundade krökar. Terrassens golv är belagt med durkgaller. Byggnaden har en del mindre skador som generellt fogbortfall vid murkrön och vid sockelns möte med marknivå. Plastfärg på snickeri och troligen på smide, orsakar skador på sikt. Enstaka eroderade fasadtegel.

Murkrön på östra flygeln lutar något. Tegel eroderat vid marknivå.

Plastfärg på trä binder fukt och släpper i sjök. Mycket få fasadtegel är eroderade, fogarna har troligen varit utformade som åsfog ursprungligen.

Östra flygeln (huvudentrén) Foto från 1860 visar att östra flygeln innehållit lucka i tak ner över åtminstone södra fasaden, det västligaste fönstret är på bilden ersatt med stående lucka.

Södra flygeln innehöll tidigare luckor i tak och fasad liknande de på västflygeln, dessa är nu igensatta men spår syns i murverket. På taket till södra flygeln finns ett parti större durkplåt som fungerat som plattform för radioteleskop som tillkom på 1980-talet, murkrönet i söder lutar utåt. Plåttaket på det lilla burspråket som avslutar södra flygeln har enligt ritningarna och äldre foto varit försedda med tinnar, d v s som ett medeltidsromantiskt murkrön, men är idag slät utan tinnat krön. När det tinnade krönet togs bort är oklart. I södra fasaden syns spår av tjock vit kalkning på teglet. Källarfönstren förstörade.

Västflygel och torn.

Västra flygeln (uppförd i trä), utvändigt igenkännbar genom den ljus målade träpanelen med snickeridekor, byggdes som oisolerad för att instrumenten inte skulle påverkas av skillnader mellan ute- och inneförhållanden. Den västra flygeln innehåller stora luckor som går över tak och övre väggliv. Dessa luckor har skjutits åt sidan vid observation. Dagens utformning är mycket lik de äldre ritningar som finns men avviker i fråga om ett runt fönster i gavelröset som finns på ritning men inte syns i dagens panel. Fönstret finns inte med på äldre bilder vilket tyder på att det aldrig kom att utföras. Den spaltöppning som går över både syd och norrfasad samt tak är förstörat sen ursprunget och källarfönstren är senare tillkomna. Källarfönstren på södra sidan är sekundära enligt äldre foto, men gångjärnshållarna är av äldre typ vilket antyder att de flyttats eller att fönstren tagits upp tidigt. I västra fasaden kraftiga krokar i smide okänd användning.

Norra flygeln, i östra fasaden på norra flygeln har tre fönster förstörats och de murade omfattningarna har anpassats till den senare fönsterstorleken. Fönster i öster är senare (1940-tal) med de mot väster troligen är ursprungliga. I norr finns en mindre entrédörr som är utvändigt bevarad men invändigt igensatt med skivor, men troligen enkel att återställa. Dörren är utformad som en spegeldörr med överljus delat i tre glas. Det mellersta glaset är ersatt med plåt. Dörrens trycke saknas. Trappan består av handhuggen granit, ett skrapjärn i smide är infäst. På ursprungsritningarna finns en skorsten inritad, hur den egentligen utformades är oklart. På bild från 1950-talet syns en hög och kraftig tegelskorsten i rektangulärt snitt som höjer sig över terrassen på

observatoriet. Den är förlängd med en rund järnpipa avslutad med s k dansare. Idag finns en mindre del av en skorsten eller ventilationshuv i taket. Det framträdande murkrönet på flygeln har en del skador i fogarna.

Tornet. En balkong omger det cylindriska tornet, räcket till denna är i smide som målats grönt. Ett räcke med samma utformning syns på de äldsta bilderna och de är troligen de ursprungliga räckena. Fönstren är i de allra flesta fall äldre, troligen ursprungliga, de är målade i grön kulör. I några fall har fönstren skiftats vilket kan ses på glaskvalitet, gångjärn och hörnjärn. Dörrbladet som leder från tornet till terrassen är klädd utvändigt med grönmålad plåt, detta har gjorts senare. På räcket till den balkong som omger cylindern finns kalkstensplattor monterade. Det cylindriska trätornet kallas av astronomerna för kupolen. 1867 beskrivs det som: "Märkligt är det 150 centner tunga svängtornet som genom en sinnrik vevinrättning kan vridas runt på 351 vridningar" Lund, NIT 1867 nr9. Den lyftes ned vid restaurering 2001 och lagades. Vid den tiden kunde tornet vridas runt. Vid invändig besiktning syns att mjukfog använts vid trälagning och vid utvändig besiktning syns flagande färg vilket tyder på att sentida färgtyp använts, lagningar eventuellt utförda med annan panel än pärlspontpanel. Den äldsta refraktorn (linsteleskopet), som stod i kupolen, finns nedplockad och förvaras i de nya lokalerna på Sölvegatan. Under 1900-talets början fanns en s k tidkula, monterad på en stång fastsatt på observatoriets fasad. Denna kula hissades eller sänktes kl 1200 varje dag.

Kupol med spaltöppning.

4.3 Interiör byggnadsbeskrivning

Interiören i form av planlösning är väl bevarad. Centralt i byggnaden står en svagt konisk murpelare som är genomgående alla våningarna från källaren till kupolen. Den är distanserad från övrig konstruktion för bästa förutsättningar att hålla instrumentet som stod överst, ostört från yttre påverkan. De murade fundamenten till instrumenten beskrivs som murade i cement till en fots höjd över grundvattnet. Eftersom den första svenska cementen tillverkades i Lomma 1871 bör detta ha varit importerad cement. 1898 gjordes flera interiöra och exteriöra förändringar och förmodligen följde ytterligare fler på byggandet av räknehuset 1912. El drogs in i byggnaden först vid sekelskiftet 1900 då en likströmsgenerator sattes in. Från 1930 finns handlingar om centralvärme vilket kan tyda på att man installerade centralvärme först då. De instrument och inredning som funnits i byggnaden är nedplockade och magasinerade eller flyttade till nya lokaler på Sölvegatan. Från västra flygeln flyttades meridiancirkelinstrumentet och de murade pelare som höll instrumentet vid flytten 2002. Pelarna kapades i golvnivå och togs tillsammans instrumentet med upp till de nya lokalerna på Sölvegatan. Södra flygeln var ursprungligen avsedd för ett s k passageinstrument, som användes för observationer längs öst-väst-linjen. Instrumentet, som medfördes från det gamla observatoriet, visade sig vara instabilt och flygeln byggdes om till föreläsningssal. Den var föreläsningssal till 1970-talet då ett planetarium togs i bruk 1978 i lokalen. Planetariet hade drygt 10000 besök per år med en toppnotering på 16000 besök ett år.⁶

Interiöra förändringar och skador. Större förändringar interiört är den fördjupade källaren, förnyade ytskikt, inredning av wc och centralvärme, några nya dörrblad och mindre ändringar av planlösning som inredning av expedition i foajén och avdelningen av västra flygeln med lättvägg. Utflyttningen av instrument och fast inredning 2002 har också förändrat karaktären. Skador finns i form av fuktiga golv i källaren och putsskador i bottenvåningen södra sidan.

Källare, under 1945 utvidgades lokalerna genom utgrävning av källarutrymmen under observatoriebyggnaden och räknebyrån. Källarutrymmet användes till mekanisk verkstad för institutionens instrument och utrustning under 1960-talet. Senare inreddes källaren till elektroniklaboratorium. I källaren under västra flygeln finns fundament av tegel till det instrument, meridiancirkeln, som stått i flygelns bottenvåning. I källaren till den östra flygeln fanns laborationsrum för studenterna. Centralt i källaren står fundamentet till den murpelare som bär upp instrumentet som stått i kupolen. Golven i källaren är gjutna betonggolv med rester av grön färg.

I bottenvåningen syns rester av schablonmåleri i limfärg på cylindern och på väggen. Ett parti innehåller även en senare rekonstruktion av liknande eller samma schablonmåleri. Norra flygeln var amanuensrum, men blev senare inrett till fotolabb, södra flygeln undervisningsrum. Arkiv inrymdes i rotundan. På andra våningen fanns institutionens bibliotek. I kupolen, på tredje våningen, fanns teleskopet den s k refraktorn. I kupolen finns några små fragment av den silverfärgade duk som tidigare kläddes insidan på kupolen. Centralt i byggnaden står en svagt konisk murpelare som är genomgående alla våningarna från källaren till kupolen. Den är distanserad från övrig konstruktion för bästa förutsättningar att hålla instrumentet som stod överst, ostört från yttre påverkan. Strömställare och elinstallationer i bakelit finns i byggnaden bl a plan 1 i den västra flygeln. I

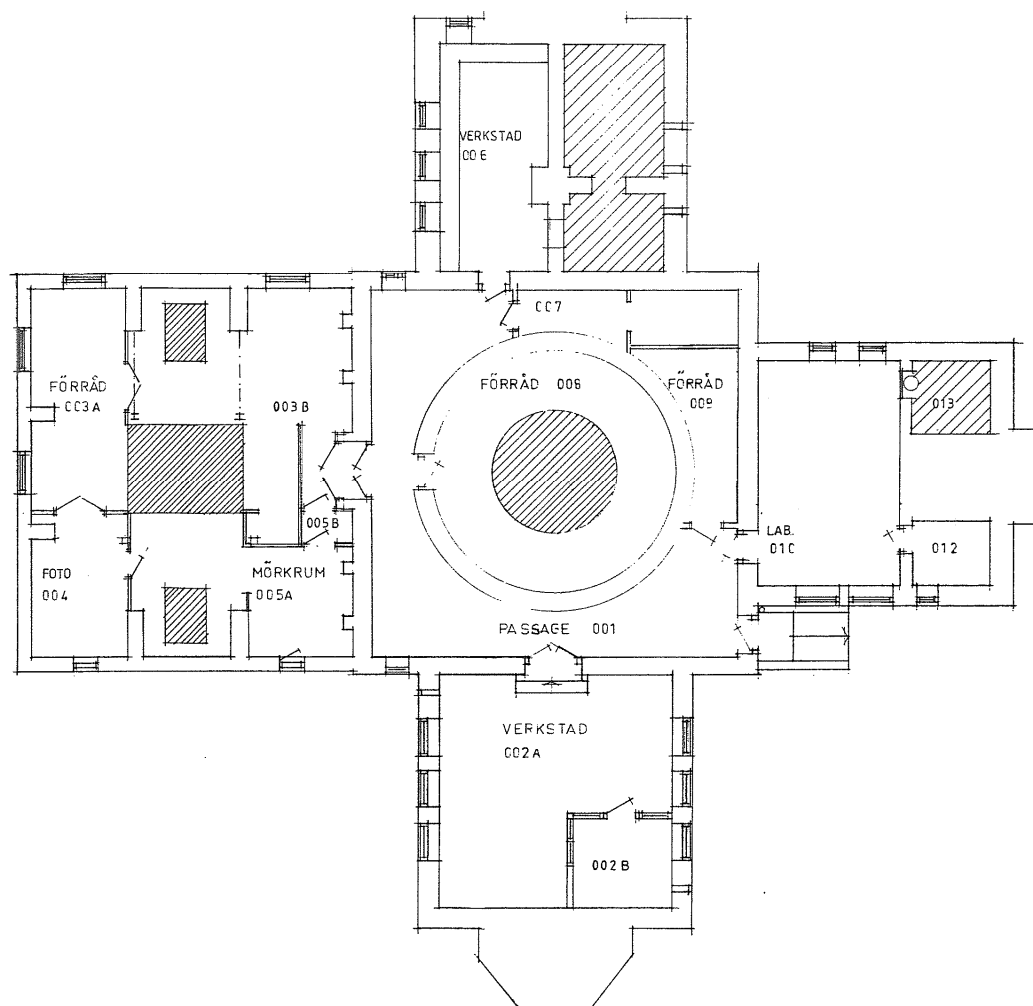
⁶ Lundaögon sid 27

byggnaden finns äldre vattenradiatorer, en ritning över värmesystemet är daterad 1930, vilken kan vara tidpunkten för installation av centralvärme. Tidigare uppvärmning har troligen skett med kamin eller kakelugn. Äldre radiatorer finns i några rum i bottenvåning och i galleri på plan 2.

Rester av schablonmåleri

4.3.1 Plan 0 källarvåning

Rumsbeskrivning: källaren är utgrävd under 1940-talet för att skapa mer utrymme. Alla delar är inte utgrävda. Takhöjden är låg och golven har varit fuktiga men en dränering har förbättrat klimatet. Betonggolv omålade, målade samt plastmattor. I rum 002 parkettgolv. Väggar puts och målad tunt slammat tegel. I rum 008 (Cylindern) syns konstruktionen tydligt med den koniskt formade instrumentpelaren i massivt tegel. Takbjälklaget till plan 1 utgörs av handbilad grovt dimensionerat timmer, troligen ursprungligt men senare bemålad. Ytskikten är enkla och sentida.

Kulturhistoriska värden: planlösning, stomme med anknytning till instrumenteringen i plan 1, i rum 001/009 är cylindern och den massiva murpelaren tydliga. I rum 003/004/005 är plintarna till instrument i isolerat utrymme i plan 1 tydliga. Timmerstommen i bjälklaget till plan 1.

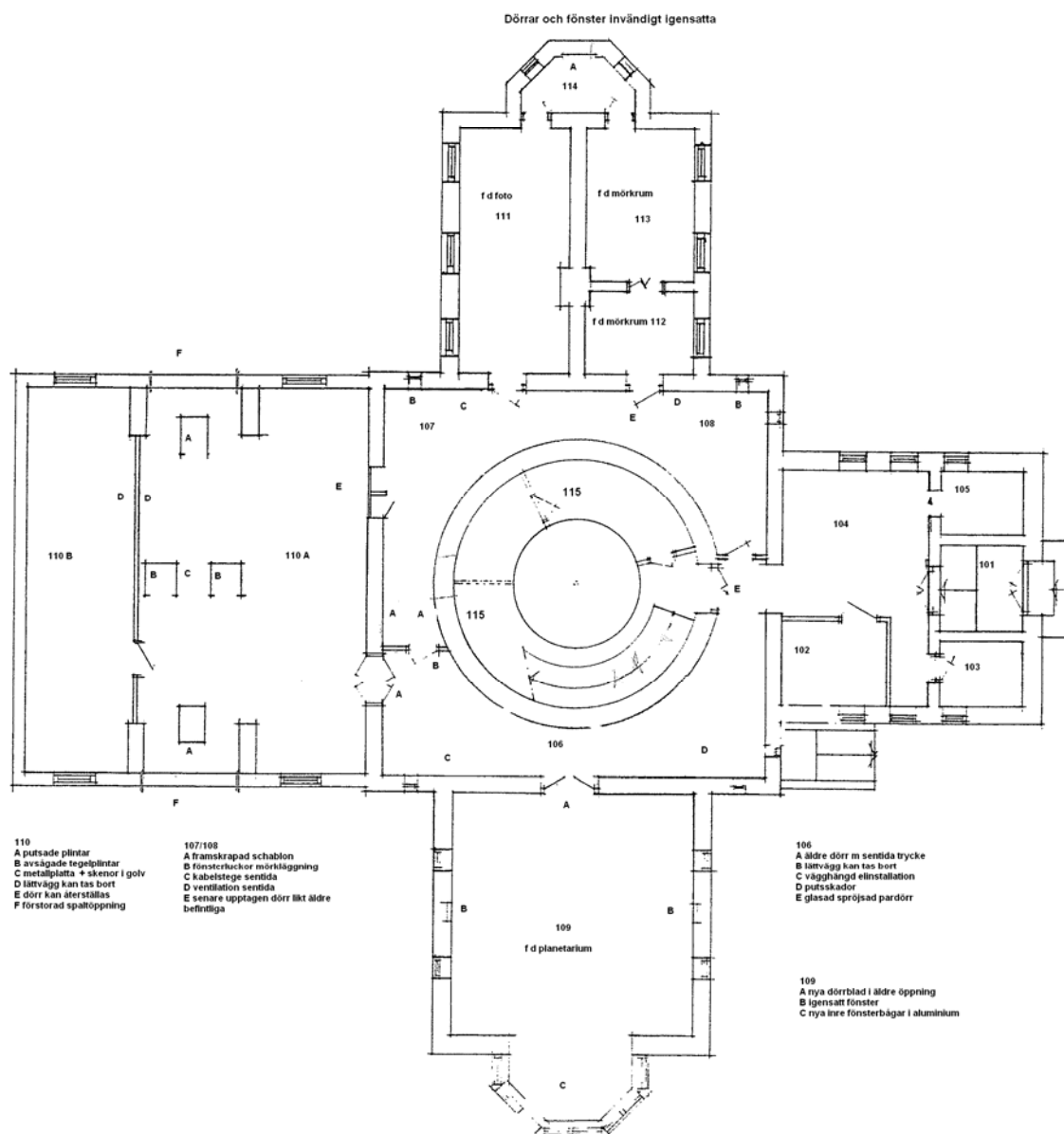

Bjälklaget till plan 1 har en stomme av bilat grov timmer, på bilden ses även fundament till instrument i plan 1.

Den massiva murpelaren löper genom alla våningsplan i tornet, med tydlig konisk form i källaren.

4.3.2. Plan I bottenvåning

Rumsbeskrivning östra flygeln: i östra flygeln utgör huvudentré, här fanns fram till 1898 ett mindre meridianinstrument men det flyttades och rum 104 byggdes om till bibliotek. Spaltöppningen byggdes igen och två fönster sattes in.

Rum 101 farstu kalkstensgolv och kalkstenstrapp, väggar målade i turkos men med underliggande kalkfärg i ljusrött. Tak vitmålade puts välvt tak. Lampa i vit opaxitglas ca 1930. Ursprungligt trycke och nyckelskylt i mässing. Rum 103 wc och 105 wc fungerade från 1898 som mörkrum men inreddes senare till wc. Överljus mellan wc och tvättrum, spegeldörrar. Golv plastmatta. På ritning från 1930

fanns lättvägg som avdelade norra delen av 104. Idag delas södra delen av 104 av glasad lättvägg hall till 102 vaktmästarexpedition. Vägghängd vattenradiator i 102. Golv linoleum, sockel av varierad ålder och bredd. Väggar målade i ljusgult. Dörrar och foder och socklar målade i vitt, underliggande färglager i flera nyanser brunt och grågrönt. Dörrar mellan 101 och 104 samt mot rum 106 spegelindelade pardörrar. Dörrblad mot 106 skadad anslagslist och infrästa kablar. Dörr till 105 sentida vit gabondörr. Tak vitmålade träfiberplattor, möjligen något sänkt.

Kulturhistoriska värden östra flygeln: rum 101 farstu ger med sina välbevarade dörrar, överljus och kalkstensgolv och trappor ett ursprungligt intryck, mindre detaljer som målad plåtskytt ovan dörren (Svanelyckan nr 3), kraftig sockel och spår av äldre färgskikt på väggarna förstärker intrycket av ålder. Planlösningen med farstu och hall samt två mindre sidorum med dess historiska funktion som mörkrum. Den senaste användningen wc samt vaktmästarexpedition ger förståelse för att byggnaden använts som arbetsplats till 2001.

T v rum 101 med ursprunglig dörr och äldre färgskikt. T h sentida vaktmästeri i rum 104.

Rum 107 mörkläggningslucka vid fönster och äldre schablonmåleri på cylindern.

Rumsbeskrivning centralhall: 106/107/108 golv linoleummatta på trägolv, låga profilerade socklar ursprungliga, putsade väggar målade i gult. Äldre spröjsade fönster med inre mörkläggningsluckor (107/108), spår efter utrivna bokhyllor. Dörr till 110 dörrblad borttaget och ersatt med regler för enkel instrumentering, dörrbladen förvaras i 110.

Kulturhistoriska värden centralhall: rumsindelning med cylindern och murpelaren, snickerier i form av lister, äldre dörrblad och mörkläggningsluckor, underliggande färgskikt med schablonmönster.

Rum 109 har fungerat som planetarium före flytten, här finns fast inredning och ett burspråk mot parken.

Rumsbeskrivning södra flygeln: 109 fd planetarium men med historisk funktion som s k vertikalarum med passageinstrument. Här fanns spaltöppning som senare satts igen. I södra burspråket ska ett fundament ha stått som burit portabla instrument. 1898 inreddes rummet till bibliotek, räknekammare och föreläsningssal. 1937 fungerade rummet som arbetsplats och föreläsningssal. I rummet är ytskikten förnyade, brädgolv belagd med medaljongmönstrad brun plastmatta med spår av fast bänkinredning som flyttats till nya astronomacentrum. Låga profilerade socklar, troligen ursprungliga, bitvis skymms de av sentida kabeldragning. Väggarna är putsade, idag målade i orange. Äldre färgskikt är ljus gul/bruten vit, flera nyanser grönt, mörkbrun och underst en lila kulör. Den tidigare pardörr som suttit i norra väggen mot rum 106 har skiftats ut till två olikstora dörrblad och fast övre parti, samtliga utan speglar och profilering. Fönstren äldre spröjsade fönster med innerbågar, invändigt vitmålade. I södra kortsidan burspråk. Vägghängda metallfärgsmålade radiatorer 1930-tal. Vägghängda skjutbara griffeltavlor på norra väggen. Ventilation typ spirorör sent 1900-tal. Takstolen troligen ombyggd för att möjliggöra en höjning av innertaket, en tidigare spaltöppning i tak och väggar motsvarande utrymmet mellan fönstren i västra och östra väggarna har satts igen. Taket är vitmålat.

Kulturhistoriska värden i södra flygeln: snickerier i form av socklar och omfattningar, fönster med innerbågar, griffeltavlor, färgskikten kan innehålla äldre dekormåleri i form av schablonmålning.

Rumsbeskrivning västra flygeln: flygeln skiljer sig från övriga byggnadsdelar i bottenvåningen genom att den uppförts i trä med oisolerade ytterväggar. Detta för att instrumenten skulle följa yttertemperaturen och inte rubbas vid luckornas öppnande. Rum 110 på vägg mot 107/108 finns strömställare med kåpa i bakelit märkt "överströmsrelä meredianlucka". Förefaller vara skruvat i panel under masoniten, här finns även infällt proppskåp med porslinsisolatorer. I norra dörrhålet mellan rum 110 och 107/108 finns installationer och regelkonstruktion. I södra en dubbel pardörr varav det par som vetter mot 110 har ursprungligt trycke och övermålad nyckelskylt, på östra sidan är trycket patinerat, på västra (den oisolerade) är trycket matt av oxidation. Dörrbladen mot 110 är klädda med masonite. Golv i öster belagd med gråaktig linoleummatta, invid fd plintar till instrumentet finns en cirkel i metall nedsänkt i golvet, på ömse sidor cirkeln finns två nedsänkta metallskenor, invid finns ett triangelformat snitt i mattan. Golv i väster belagd med nyare ljusbrun plastmatta. Sockeln är delvis omålad (södra sidan och i norra sidans spaltöppning) men med samma höjd och profil som målad sockel i andra delar av rummet. Profilerade foder. Väggar i bred grönmålad pärlspont, klädda med vitmålad masonite. Fönster äldre spröjsade med profilerade foder, mörkläggningsgardiner installerade, innerbågar saknas. Tak vitmålade träfiberplattor. Två masoniteklädda takbågar på ömse sidor spaltöppningen håller upp taket. Spaltöppning med plåtluckor. Lysrörsarmatur. En lättvägg delar rummet, i lättväggen är två vridbara skivor fastsatta, intill fd instrumentplintarna. Lättväggen är klädd med ofärgade gipslattor, två gabondörrar har målats slarvigt en gång utan täckande effekt. I rummet finns två äldre dörrblad samt trycke tillhörig en pardörr. Sentida radiator i västra delen.

Kulturhistoriska värden västra flygeln: instrumentplintar, spår av två avsågade instrumentplintar, cirkelformad metallplatta och metallskenor i golv. Spaltöppning med luckor. Det oxiderade dörrtrycket tydliggör att utrymmet historiskt sett inte varit isolerat, det finns ett värde att bevara denna detalj om byggnadsdelen i framtiden isoleras.

110 en spaltöppning över hela taket och del av vägg, notera plinten i nischen. I golvet finns spår av instrumenteringen.

Ett oxiderat mässingshandtag och masoniteklädd pärlspontpanel som kan tas fram i 110.

Rumsbeskrivning norra flygeln: innehöll tidigare ett arbetsrum (räknekammare) och två mindre bostadsrum för amanuenser och i gaveln en mindre entré. 1898 byggdes räknekammaren om till föreståndarrum och senare byggdes hela flygeln om till fotolabb. Spår av fast bänkinredning finns på väggarna. Golv brädgolv med matta. Färgskikt idag orange och gul men underliggande färglager är flera nyanser av gul, grå, kraftigt vinröd och en understa färg i grågrön.

Kulturhistoriska värden: planlösning (en breddning av dörrmåttan kan behövas om norra entrén ska kunna göras tillgänglig, idag har dörrarna bredd på 72 cm, 79 cm och 88 cm. Färgskikt på väggar är sentida men innehåller många äldre skikt.

Fr v rum 111 med fönster i ursprunglig storlek, t h rum 113 med förstorade fönster.

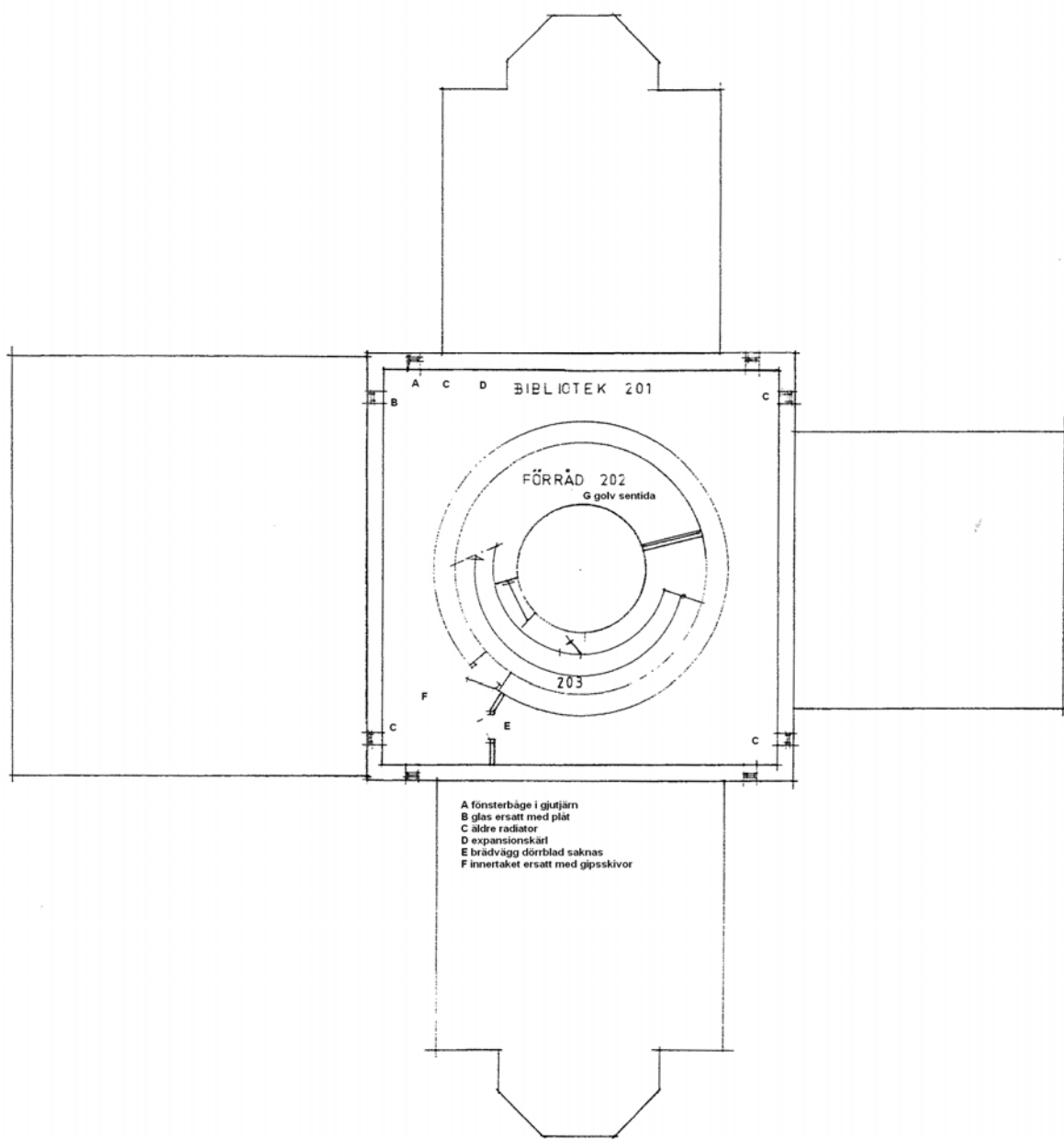

T v rum 115 trapphus med svängd trappa och träbjälklag.

Rumsbeskrivning trapphus (115): ett rum som begränsas av cylindern och den koniska murpelaren. I rummet löper den trappa som leder till övre våningar, i rummet finns även förrådsutrymme med fast hyllinredning. Brädgolv med breda plank troligen ursprungligt, grönaktig kulör med underliggande brunbetsad yta, låg ursprunglig sockel i profilerat trä. Väggar putsade, målning av nedre del avskiljs av tunn linje till ovanförvarande vitfärgade vägg. Tak putsat vitt. Trappa i trä, svängd och täckmålad i grått. Avslutningen på handledaren saknar sista stycket vilket avtecknar sig i golvet. Handledare i vägg i klarlackat trä, möjligen 1940-tal. Förrådsinredningen är omålad och förefaller inbyggd senare.

Kulturhistoriska värden: planlösning och trappa. Färgskikt på väggar är idag orange och gul men underliggande färglager är flera nyanser av gul, grå, kraftigt vinröd och en understa färg i grågrön.

4.3.3 Plan 2 fd bibliotek

Rumsbeskrivning plan 2: f d bibliotek, brädgolv med mörknad fernissa, putsade väggar med spår av bokhyllor som plockats bort. Putsskador i västra väggen och genomförning typ ankarjärn från västra flygeln. Tak putsat vitt, bortsett från parti i sydväst som ersatts med omålad gipsskiva. Äldre bräddvägg delar biblioteket, profilerade foder men dörrblad saknas. Dörr från trapphus spegelindelat dörr med glas i överdel, glaset äldre blåst glas, trycke och lås sentida, äldre oljefylld dörrstängare.

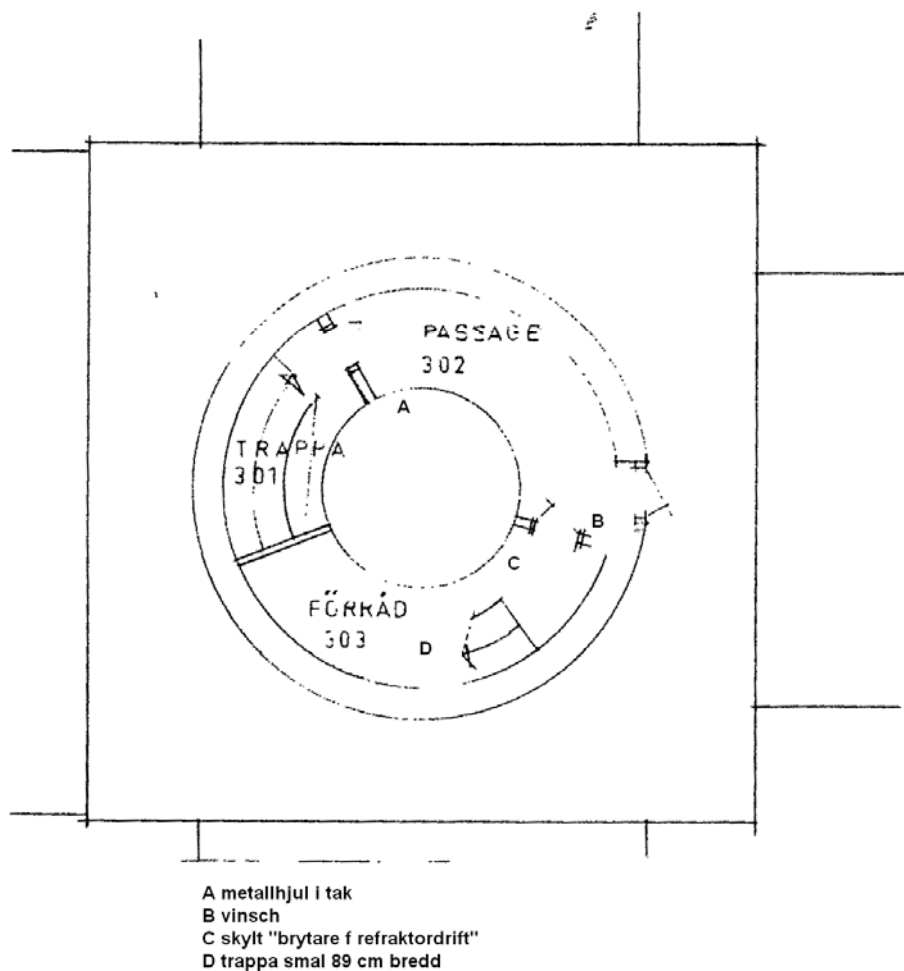
Fyra äldre vattenradiatorer och expansionskärl, sentida lysrörsarmatur med utanpåliggande kabeldragning typ Kulo i plåtrör. Små ursprungliga fönster bortsett från ett i nordväst som ersatts med metallskiva och ett innanför påhängt träskåp, där fönstret gjorts med bågar av gjutjärn. En hög tröskel i dörren skiljer våningsplanet från trapphuset, denna tröskel kan eventuellt sänkas för tillgänglighet.

Kulturhistoriska värden: trägolv, putsade väggar och tak. Snickerier, dörrblad, lister och radiatorer.

Dörrblad på våning 2 och gjutjärnsbåge vid träskåp.

4.3.4 Plan 3 cylinder och terrass

Rumsbeskrivning plan 3: cylinder och terrass (se exteriör beskrivning) två regelväggar med nyare dörrar, en äldre dörr till terrass med plåtklädd utsida. Golv breda ursprungliga brädgolv målade, socklar låga ursprungliga. Väggar putsade, tak synlig bjälklagskonstruktion av bilat timmer, målat grå. Fönster utgörs av små gluggar som delvis döljs bakom ovanförliggande bjälklag. Intill en bjälke syns fyra små metallhjul som är fästa i en metallplatta, förmodligen kopplad till instrument i tornet.

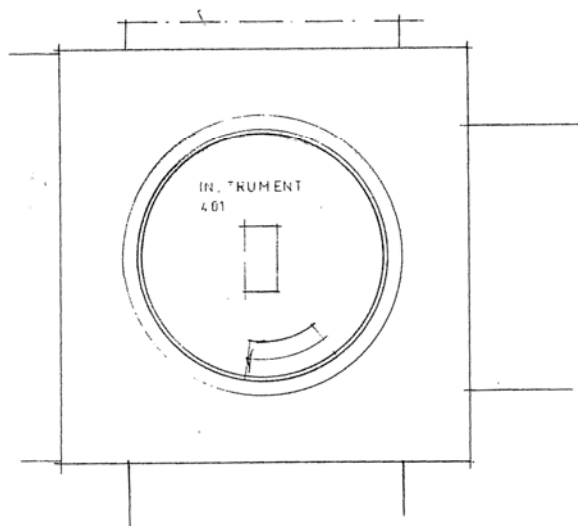

Vevhandtag på plan 3 invid terrassdörren och hjul i taket är exempel på spår av tidigare verksamhet.

Trappen från plan 3 till kupol är smalare än nedre plan. Fönstergluggar med pärlsponttak.

4.3.5 Plan 4 Kupol

Rumsbeskrivning kupol: trägolv belagt med fuktskadad linoleum, en trälucka som sluter rummet mot nedre delar av tornet är klädd med linoleum. Nedre delen av väggarna klädda med skivmaterial typ plywood förmodligen mot vinddrag. Ovanför skivmaterialet är väggarna putsade och målade i en ljus grå kulör, under den grå kulören syns en kraftig röd kulör. Kupolen har tidigare fungerat som observationsplats, här finns ett fundament i betong eller putsad tegel som vilar på den massiva murpelaren som löper genom tornet från källare till plan 4. Spaltöppningen manövreras med luckor som förefaller vara i ursprungligt skick, vridmekanismen är försedd med elmotor. Träkupolen vilar på en glidbana som bärs av 22 sfäriska järnklot. Träkupolen är byggd i regelkonstruktion utvändigt klädd med panel. Vinklar i järn mellan tak och vägg i kupol stabiliserar konstruktionen. Taket är svagt välvt. Vid 2002-års restaurering utfördes lagningar med mjukfog och virke kompletterades med något andra dimensioner än original. Det finns mindre rester av den silverfärgade duken som varit fäst på kupolens insida.

Kulturhistoriska värden: kupolen med sin synliga järnförstärkta regelkonstruktion och välbevarade vridmekanism med glidbana. Spaltöppning med bevarade luckor. Instrumentfundament. Rester av den silverfärgade duken som tidvis har varit fäst på kupolens insida.

Fundament till stjärnkikare i kupolen

Spaltöppning i tak och vägg på kupol

Eldriven vridmekanism för kupolen

Vridkrans och handtag till lucka

5. Observatorieparken

Observatorieparken innehåller ett rikt växtmaterial och ett antal byggnader knutna till observatorieverksamheten. För utförligare beskrivning se "Observatoriet, Svanelucky 3, Lund. Antikvarisk förundersökning 2009 Henrik Borg." De övriga byggnaderna i miljön är: Räknehuset (M17:132) byggt 1912, fd Vaktmästarbostad (M17:135) byggd 1865, Norra instrumenthuset (M17:137), Seismografhuset (M17:133) byggt 1914, Astrografhuset (M17:138) byggt 1914. Magasinet (M17:134) byggt 1952 och tillbyggt 1960-tal, Barack A Forskarbaracken (M17:136) byggd 1949, tillbyggd 1973 samt Barack B, en Intercommodul byggd 1986.

Observatorieparken gavs möjligen en mer varierad och noggrann utformning än vad som var påkallat av astronomernas behov av avskildhet. Möjligen tog man hänsyn till den intilliggande parken som köpts in 1860 av det privata Parkaktiebolaget. Vid samma tid som observatoriet anlades den nya botaniska trädgården i Lund (1862-67) byggmästare vid byggnationen i den parken var samme Sörensen som byggde observatoriet. J A Agardh stod för utformningen av Botaniska trädgården, möjligen engagerades denne Agardh även i observatorieparkens anläggande. Staket och avgränsning var viktigt vid observatoriets tid eftersom verksamheten krävde mörker. En ritning daterad 1883 visar ett spjälstaket med samma kontur som dagens staket mot Gyllenkroks allé. Under 1913/14 byggdes grinden om och de murade plintarna tillkom.

6. Helgo Zettervall

Helgo Zettervall var den arkitekt som utformade fasaderna på observatoriebyggnaden. Han levde mellan 1831 och 1907. Zettervall var mycket inflytelserik under en period på 1800-talet och han ritat flera monumentbyggnader i Lund (Allhelgonakyrkan, Universitetshuset, Palaestra et Odeum, Kirurgiska kliniken även kallad gamla kirurgen, Palais d'Ask, Zettervalls villa m fl.) och genomgripande restaurerat bl a Domkyrkorna i Lund, Uppsala, Linköping och Skara. Han har även ritat ett stort antal andra nybyggnader (Hotell Anglais, Bolinderska huset, Norra latin och Palmeska huset i Stockholm) och samt genomfört många restaureringsprojekt i landet (bl.a Malmö rådhus, Björnstorps slott, Härkeberga slott och Kalmar slott). I Lund ritade han även privatbostäder som Villa Tuna och Råbyholm. Han var professor vid Konstakademien i Stockholm och under 1882-1897 chef för Överintendentsämbetet vilket granskade och godkände alla statliga byggprojekt och kyrkobyggnader.⁷ Zettervall ritade med stor bredd i byggnadstyper och historiska stilar. Han ritade kyrkor, bostadshus, slott, villor, boställen på landet, lasarett, skolbyggnader och restaureringsuppdrag. De tio sista åren av sitt liv fick han utstå hård kritik för sin restaureringsinriktning som varit inriktad på de som idag kallas stilrestaurering, d v s att återföra en byggnad till en tänkt idealbild av hur den kan ha, eller till och med, borde ha sett ut vid uppförandet.⁸ Byggmästaren Peder Christian Sörensen stod bakom ritningarna till vaktmästarebostaden och konstruktionen av observatoriebyggnaden. Efter Zettervall kom hans elev och medhjälpare Henrik Sjöström att rita Räknehuset, seismografhuset och ett bostadshus som aldrig kom att uppföras.

⁷ http://sv.wikipedia.org/wiki/Helgo_Zettervall 20091005

⁸ http://www.byggnadsvard.se/index.php?option=com_content&view=article&id=192:zettervalls-villor-och-bostaellen&catid=1:arkitekturhistoria&Itemid=61 20091005

7. Lagstiftning KML och PBL, riksintresse MB

Observatoriet med park skyddas sedan 1993 som byggnadsminne. 2002 antogs nya skyddsföreskrifter enligt 3:e kapitlet i Lagen om kulturminnen mm. "Byggnadsminnet omfattar anläggningen i sin helhet och innefattar förutom Observatoriet (M17:131) även Vaktmästarbostaden (M17:135), Räknehuset (M17:132), Seismografhuset (M17:133), Astrografhuset (M17:138), Norra instrumenthuset (M17:137), samt parkanläggningen med grindparti mot Svanegatan. Fastigheten Svanelucky 3 utgör i sin nuvarande sträckning byggnadsminnets skyddsområde." Området där Observatorieparken ligger är av riksintresse för kulturmiljövården, området benämns M87 Lunds stadskärna. Motivet till riksintresset är "Stifts- och universitetsstad, en av landets äldsta och mest betydande medeltidsstäder, som speglar utvecklingen från kyrklig metropol till universitetsstad med expansiv utveckling under det sena 1800-talet och 1900-talet." Som uttryck för riksintresset beskrivs: bl. a. **stadsvallen**, olika byggnader för universitetet och det intellektuella livet. **"Parker och planteringar, både inne i det medeltida stadsområdet och i zonen runt omkring, vilken dessutom präglas av många institutioner och av villabebyggelse."** Enskilda byggnader är inte utpekade i motivtexten men Observatoriet och Stadsparken utgör en viktig del i riksintresset. Även kulturlämningar under mark är skyddade enligt lag. Detta område benämns "Fast fornlämning 73:1, Lunds medeltida stadskärna" och det skyddas enligt 2:a kapitlet i Lagen om kulturminnen mm. Tillstånd för arbete som berör fornlämningen ska sökas hos Länsstyrelsen. Även resterna av den medeltida försvarsvall som omgärdat staden är skyddad enligt samma lag.

Plan- och Bygglagen, PBL, reglerar all bebyggelse i Sverige. I PBL ställs krav på skydd av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse och allmänna varsamhetskrav. I 3:e kapitlet 10 § redogörs för allmänt varsamhetskrav:

"Ändringar av en byggnad ska utföras varsamt så att byggnadernas karaktärsdrag beaktas och dess byggnadstekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden tas till vara."

I 3:e kapitlet 12 § redogörs för byggnader med utpekad kulturhistoriskt värde:

"Byggnader, som är särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt, eller som ingår i ett bebyggelseområde av denna karaktär, får inte förvanskas."

I den kommunala planeringen är Stadsparken och Observatorieparken med byggnader utpekade som kulturhistoriskt värdefulla och därmed hänförs de till PBL 3:12 enligt ovan. Observatorieparken med bebyggelse är utpekad i Bevaringsprogrammet för Clemens och Drottens rotar. I denna version från 1981 (baserat på fältarbete 1976-80) pekas Observatoriet, räknehuset och vaktmästarbostaden ut som "Kulturhistoriskt och/eller miljömässigt värdefull byggnad". En uppdatering av bevaringsprogrammet har gjorts 2008, men inte berört denna fastighet. En ny detaljplan för området är under framtagande och i den specificeras skydds- och varsamhetsbestämmelser, i den regleras även byggrätter vilket kan påverka möjligheter att bygga till observatoriebyggnaden.

Observatoriet i Köpenhamn byggt 1859-61, inredningen flyttad.

8 Kulturhistorisk värdering

Sammanfattning

De kulturhistoriska värdena i observatoriemiljön förknippas med berättelsen om vetenskapernas framväxt och kraftiga utveckling under 1800-talet, samt dess successiva utveckling under 1900-talet med ett kraftigt ökat antal studenter under tiden efter 1960-talets mitt. Observatoriet utgör en tydlig representant för de byggnader som uppfördes för vetenskaperna vid europeiska universitet under 1700- och 1800-talen. I Lunds observatoriemiljö visas detta i den påkostade institutionsbyggnaden från 1867, med dess kompletterande bebyggelse från 1800- och 1900-talen. Observatoriet är i stort sett mycket välbevarat i exteriör och i planlösning. Dessutom innehåller det äldre snickerier i form av dörrar, fönster och lister. Observatoriets särskilda krav på den omgivande miljön märks i avskiljandet av observatorieparken från den intilliggande stadsparken med grindar, växtlighet, utformning av gångstråk och en höjdskillnad i marken längs områdets västra kant. Idag är verksamheten och de vetenskapliga instrumenten flyttade, vilket minskar såväl värdet som förståelsen för miljön. Observatoriemiljöns kulturhistoriska värde byggs upp av flera delar som beskrivs nedan.

Det samhällshistoriska värdet. De kulturhistoriska värdena förknippas med berättelsen om vetenskapernas framväxt och kraftiga utveckling under 1800-talet, samt dess successiva utveckling under 1900-talet med kraftigt ökat antal studenter under tiden efter 1960-talets mitt. Observatoriebyggnaden representerar en fas (1867-2002) av studierna inom astronomi som bedrivits vid Lunds universitet med olika intensitet från Andreas Spoles start 1667. Observatoriet utgör en påminnelse om en av universitetets äldsta discipliner. Även om vetenskap kan ses som en exklusiv verksamhet som under lång tid bedrivits av ett fåtal forskare och studenter, har man inom astronomin haft en strävan efter folkbildning och kontakt med befolkningen. Det astronomiska arbete som bedrivits här har bidragit till kartläggningen av rymden.

Kontinuitetsvärde, det gamla observatoriet var i bruk från 1867 till 2001. Under den tiden var användningen kontinuerlig. Instrumenten förnyades och flera ombyggnader och förändringar genomfördes så som utgrävningarna av källarutrymmena på 1940-talet. Installationer av instrument och bekvämlighet som el, värme och sanitet har gjorts successivt. Den stora durkplåten, som utgjorde plattform för heliostatinstrument på södra flygeln, gjordes så sent som 1986.

Arkitekturhistoriskt värde, eftersom arkitekten Helgo Zettervall utformat fasaderna på observatoriet i en för tiden karakteristiskt konsekvent historiserande stil, äger detta ett stort arkitekturhistoriskt värde. Zettervall var mycket inflytelserik under en period på 1800-talet och han ritat flera monumentbyggnader i Lund (Universitetshuset, gamla kirurgen, Palais d'Ask, Zettervalls villa) och genomgripande restaurerat Domkyrkorna i Lund och Uppsala med flera. Han har även ritat ett stort antal andra byggnader i landet och som professor vid Konstakademien i Stockholm och chef för överintendentsämbetet granskade och godkände hans stab alla statliga byggprojekt och kyrkobyggnader. Den historiserande utformningen med kreneleringar och rundbågefriser men med nya material och tekniska lösningar, som finns i Observatoriet, är typisk för Zettervall. Att byggnaden är så väl bevarad stärker värdet. Byggmästaren P. C. Sörensen har även byggt byggnader i Botaniska trädgården.

Socialhistoriskt värde. I byggnaden finns få spår av skilda socialkategorier, kvar finns en sentida inredd vaktmästarexpedition. Det socialhistoriska värdet är relativt lågt till följd av de interiöra ombyggnader som gjorts. De har medfört att den hierarkiska indelningen på institutioner inte längre är enkelt läsbar.

Teknik- och byggnadshistoriskt värde, observatoriet speglar 1860-talets byggnadsskick väl. I grunden ska den innehålla cement vilket är mycket tidigt eftersom den inhemska produktionen inte startade förrän på 1870-talet i Lomma. Tre byggnadstekniska särdrag utmärker observatoriebyggnaden. Det första är den murade kärnan som i konisk form löper från sockel till kupol och är separerad från den övriga konstruktionen med en liten spalt. Det visar betydelsen av att isolera instrumenten från omgivande störningar. Det andra är den vridbara kupolen utvändigt tydlig och relativt välbevarad även om den försetts med elektrisk motor för vridningen. Ursprungligen har kupolen troligen vridits manuellt med vinsch. Det tredje är den oisolerade träkonstruktionen med skjutbara luckor i tak och vägg i västra flygeln. Den lätta konstruktionen har varit avsedd att skydda mot regn och blåst men i övrigt inte störa instrumenten genom temperaturväxlingar. Centralvärmesystemet med vattenradiatorer av äldre modell ger en uppfattning om värmesystem från 1930 men några spår av den ursprungliga uppvärmningstekniken finns inte kvar, bortsett från murstockar.

Autenticitetsvärde, nötta handtag och trappsteg samt successiva tillägg ger en känsla för att byggnaden kontinuerligt har använts, men den astronomiska verksamhetens flytt till andra lokaler minskar värdet. Den höga andelen av autentiskt material i dörrar, fönster och snickerier samt den välbevarade träkupolen har högt autenticitetsvärde.

Upplevelsevärden, värdet i den unika byggnadsformen och det avskilda men idag centrala läget i staden ger observatoriemiljön ett högt upplevelsevärde. Byggnadens särpräglade och välbevarade exteriöra arkitektur och dess ovanliga funktionsstyrda rumsindelning ger stora upplevelsevärden. Byggnaden är till stor del bevarad från ursprunget 1867 och håller en hög detaljeringsgrad med påkostade material som handhuggen granit och handslaget tegel. Frånvaron av instrument sänker upplevelsevärdet. Observatoriemiljön med sin ursprungliga parkanläggning och varierade byggnadsbestånd är ett uttryck för Lund som universitetsstad. Att observatoriet blivit kringbyggt och verksamheten flyttats uttrycker stadens expansion under 1900-talet, något som var mycket svårt att förutse för de som planerade 1800-talets observatorium.

Miljömässigt värde, observatoriet utgör en monumentbyggnad som stärker värdet av och förklarar observatorieparkens historiska funktion.

9 Antikvariska förhållningssätt

Observatoriemiljön i allmänhet

- Byggnaderna i observatorieparken utgör byggstenar av olika betydelse för förståelsen av den astronomiska verksamheten mellan 1865 och 2001. Avlägsnandet av byggnader minskar tidsdjupet och därmed förståelsen och värdet. Även förenkling av detaljer eller ovarsamma ombyggnader påverkar miljön.
- Tillägg i miljön kan medges. Med utgångspunkt från bebyggelsens heterogenitet i material och utformning, bör nytillskott relativt fritt förhålla sig till observatoriemiljön men underordna sig observatoriet i volym och utförande.
- Den historiska parken utgör en omistlig del av observatoriemiljön, den skiljer sig från intilliggande stadspark i utformning och avgränsas tydligt från denna. Gångsystem och växter bör analyseras med trädgårdshistorisk utgångspunkt.
- Parkens entréparti innehåller murade tegelplintar försedda med ur och mätinstrument. Dessa, som representerar astronomiska verksamheten, bör restaureras och miljön kan kompletteras med informationsskylt.
- Marken där observatorieparken ligger är en del av den medeltida staden Lund och skyddas som fornlämning enligt KML. Markingrepp kräver tillstånd från Länsstyrelsen.

Observatoriebyggnaden

- Exteriören är mycket välbevarad, enstaka mindre förändringar som igensättning eller upptagande av nytt fönster har gjorts, att bibehålla exteriören är ett viktigt mål.
- En ny användning kräver vissa ändringar av byggnaden. Att tillgänglighetsanpassa byggnadens bottenvåning är önskvärt för att ge alla möjlighet till tillträde. För att bibehålla karaktären måste ändringar utföras varsamt och i samklang med byggnaden. Avvikande utförande och introduktion av nya material kan störa upplevelsen av observatoriemiljön. För nya funktioner hänvisas till möjligheterna att använda intilliggande paviljongbyggnader och att uppföra nya byggnader på tomten.
- Med undantag för eventuella mindre öppningar i västra flygeln bör ytterligare fönster i fasaden undvikas.
- De befintliga öppningarna vid spaltluckorna (västra flygeln och tornet) kan glasas så att luckorna kan skjutas åt sidan med bibehållen inomhuskomfort. Äldre igenlagda spaltöppningar som i södra och östra flyglarnas tak kan eventuell tas upp igen.
- Norra flygeln har tidigare haft en större skorsten, eventuella ventilationsdon kan eventuellt monteras här men utformas som murad skorsten.
- På byggnaden finns en del instrumentfästen och installationer som minner om den historiska funktionen, hit räknas även det sentida durkgaller som finns över södra flygeln och tråskåpet som hänger på norrsidan. Fästena och installationerna bör, om det är tekniskt möjligt, behållas för att visa den historiska kontinuiteten.
- All yttre snickeri förefaller att vara målad med sentida tät färgtyp och flagnar på ett sätt som påminner om plastfärg. För att på sikt bibehålla snickeriernas kvalitet måste tät färg avlägsnas och ersättas med linoljefärg. Linoljefärgen ger mer tidsenligt uttryck och bättre bevarandeförhållande för trävirket. Teglet är handslaget gult tegel och endast likvärdigt kan användas för utbyte av enstaka stenar.

- Fönstren i bottenvåningen och i övre galleriet är i några fall äldre bågglasade med äldre blåst glas, vid en restaurering bör glas som skiftas ersättas med blåst glas. Eventuella energisparåtgärder bör utföras som lösa innerbågar i profilerat trä.
- Huvudentrén är till stora delar bevarad från 1867 med blåst glas i överljus och ursprungligt trycke med lås från 1867. Den sentida färgen bör avlägsnas och ersättas med linoljefärg men i övrigt bör entrépartiet inte förändras.

Interiörer

- Interiören är bevarad i form av planlösning och stomme men saknar all instrumentering och nästan alla detaljer som förklarar byggnadens historia. Det som skiljer byggnaden från annan är planlösningen som utgår från funktionen som observatorium. Den tydligaste delen är den instrumentbärande massiva murpelaren som löper från källaren till tornet. Den omges av en cylinderformad mur som bär upp kupolen. Cylindern är försedd med en dörr i bottenplan och kan vid behov försees med ytterligare öppningar men karaktären och upplevelsen av en cylinder måste bibehållas. Den massiva, koniska murpelaren kan inte tas bort eller kapas. De senare lättväggarna i omgången runt cylindern (rum 106/107/108 på ritningen) kan tas bort.
- Den öppna planlösningen i södra flygeln bör bevaras. Den senare vaktmästareexpeditionen i östra flygeln kan tas bort men farstu bevaras.
- Västra flygeln innehåller två instrumentpelare och resterna efter två borttagna instrumentpelare (borttagna 2001). De kvarvarande pelarna bör bevaras om inte ny användning väsentligen försvåras. Den senare lättväggen i västra flygeln kan tas bort för att återskapa en öppen planlösning.
- Planlösningen i källaren kan ändras och ytterligare fördjupning av källaren kan göras men instrumentplintarna i rum 110 eller murpelare/cylinder i rum 107 bör bevaras. En fördjupning av källaren kan dock erbjuda svårigheter då grundvattnet ligger högt här.
- Byggnaden innehåller äldre byggnadsdetaljer såsom fönster, dörrar, snickerier och äldre färgskikt som bör bevaras. En del tekniska installationer som äldre vattenradiatorer och elledningar i plåtrör förstärker intrycket av ålder och i några fall bör de bevaras eller återanvändas.
- Byggnaden innehåller en del sentida detaljer som ger känsla för att byggnaden varit i kontinuerligt bruk fram till 2001 och även om dessa detaljer i flesta fall är ovarsamma tillägg utan respekt för arkitekturen och tidigare hantverksinsatser, kan man i något fall eller rum välja att spara för att visa den kontinuerliga användningen, exempelvis mörkläggningsluckor och mörkläggningsgardiner. Andra exempel på detaljer med verksamhetsanknytning är de skyltar som finns vid strömställare och vinschar mm.
- Ytskikten i byggnaden är förnyade, vid en restaurering kan en återgång till ursprunglig färgsättning och dekormåleri skapa en tydlig upplevelse av byggnadens ålder. En möjlighet är att använda "färgtrappor" vid ommålning som ger information om tidigare utformning. I rum 107/108 finns tydliga rester av äldre schablonmåleri i för 1800-talet typisk färgskala. På flera ställen framkommer en varm grågrön kulör som understa skikt på snickerier och putsytor. I rum 111 finns under nuvarande orange kulör en kraftig vinröd kulör, under det en grågrön. I rum 101 framkommer en orangegul kalkfärg under den nuvarande turkosa. I 107 finns flera nyanser av grön, underst finns en ljuslila kulör. I rum 110 (västra flygeln) framkommer en bred pärlspontpanel i grönt under den vitmålade masoniten som idag täcker alla ytor. Inga ytterligare spår av schablonmålning har gjorts men det utesluter inte att fler ytor dekormålats.

Vid en projektering bör en genomgripande interiör färganalys göras och på grundval av den ta fram färgsättningsförslag som kan återge byggnaden en ursprunglig karaktär invändigt.

- Vid en ny användning kan tilläggsisolering av västra flygeln behövas, den bör utformas varsamt för att undvika större åverkan på yttre och inre panel.
- Ett återförande av en stjärnkikare av äldre modell till någon del av byggnaden kan tydliggöra den historiska funktionen. Äldre bilder från observatoriet stärker också upplevelsen.
- En isolering av tornkupolen kan inte genomföras utan att de kulturhistoriska värdena påverkas negativt. Ett alternativ kan vara att isolera kupolens golvbjälklag.

Tillgänglighet

- Idag har byggnaden två entréer (källarentré samt huvudentré) dessutom finns en igensatt entré i norra flygeln. En ny entré för att lösa tillgänglighet bör kunna byggas i västra gavel byggnadens västra flygel (träflygeln). Utförs entrén som en tillbyggnad i form av mindre veranda kan höjdskillnad tas upp i lift och trappa. En placering på västra flygelns syd- eller norrsida bör undvikas eftersom konflikt med spaltöppningen kan uppstå. Eventuella nya yttre ramper och trappor bör utföras i pikhuggen granit likt befintlig trappa.
- Den norra entrén som idag är igensatt kan tas upp och eventuellt användas för utrymning om ramp byggs.
- Med hänsyn till byggnadens unika karaktär och kulturhistoriska värde, måste åtgärder för att göra tornet fullt åtkomligt för personer med funktionshinder anpassas till byggnaden. En projektering krävs för att utreda möjligheterna att tillgängliggöra byggnadens olika delar. För att nå tornet finns två inre alternativ, yttre hisstorn är olämpligt med tanke på byggnadens arkitektur. En möjlighet är att installera en mindre vertikal hiss mellan cylinder och murpelare, en annan är att installera hiss i hörn på rum 106/107/108 upp till utvändig terrass och att installera trapplift som följer rundade trappan invändigt sista sträckan upp till tornkupolen. Möjligt att bygga om och bredda trappan samt flytta trappräcket men trappan smalnar av från 115 cm bredd till 90 cm bredd.
- Utvändig brandutrymning från övre galleri och torn löses med begränsat besökarantal och repstege från terrassen. Brandutrymning från bottenvåning löses med utrymning i västra flygeln och norra flygeln. En räddningssläde typ evac-aid bör förvaras i tornet.

Markbeläggning

- Marken runt observatoriebyggnaden är idag belagd med grus och gräsytor. Nya hårdgjorda ytor i form av grus eller naturstensbelagda partier kan fungera som en varsam anpassning till nya funktioner. Parkering eller sophantering bör hållas borta från observatoriebyggnaden.

10 Källor och litteratur

"Astronomien i Lund 1667-1936. Glimtar och drag ur astronomiska institutionens liv och öden i nuvarande och gången tid." Carl Bloms boktryckeri, Lund 1937.

"Astronomiska observatoriet vid Lunds universitet" (I: Lunds universitets historia 4, Lund 1968)

Kristenson, Hjärdis: "Vetenskapens byggnader under 1800-talet, Lund och Europa." Lund 1990 Arkitekturmuseet Stockholm.

Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige, Kulturen. Arkivet.

Larsson, Milosz A.: "Uppsala observatorium". Uppsala universitet, Konstvetenskapliga institutionen, B-uppsats VT1999. Hemsida 20100323 <http://www.astro.uu.se/history/b-uppsats.html>

Lindgren, Lennart & Lundström, Ingemar red. "Lundaögon mot stjärnorna, astronomin i Lund under fem sekler". Wallin & Dalholm Boktryckeri AB, Lund 2003.

Lunds Universitetsarkiv

Länsstyrelsen i Skåne län beslut 2002-06-19, dnr 432-10306-00

Nordström, Eva-Sofi: "Astronomiska observatoriet vid Lunds universitet. En studie av planer, provisorier och byggnader med särskild tonvikt på Helgo Zettervalls insatser." 60-poängsuppsats i konstvetenskap Lunds universitet 1983.

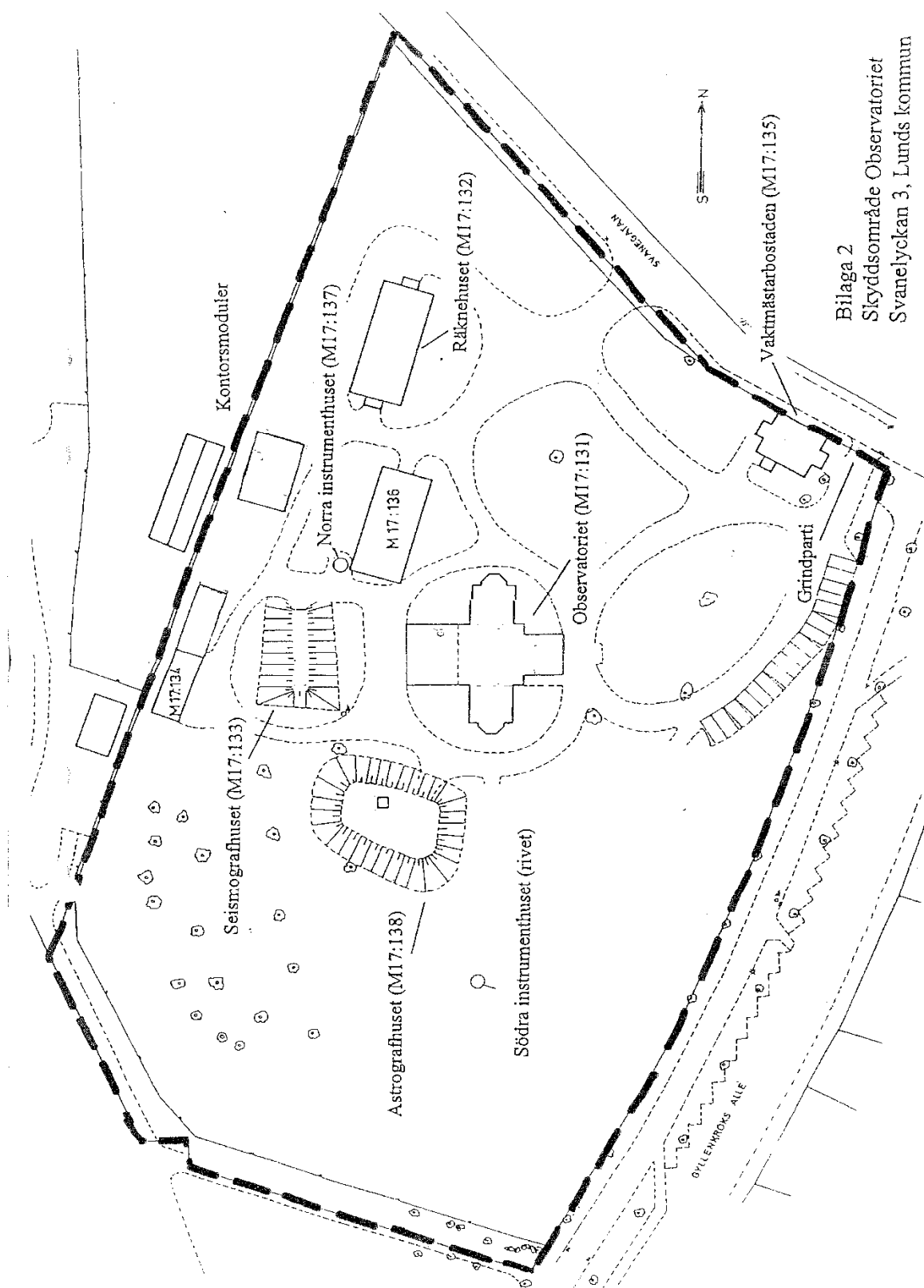
Ryding, Otto: "Lund utanför vallarna, del II". Bevaringskommittén, Lund 1996

Stadsbyggnadskontorets arkiv, Lunds kommun

Wiesel, Torbjörn: intervju 20090924

Åsgrim-Berlin A, Stewenius J & Mårtensson A W: "Bevaringsprogram Clemens och Drottens rotar." Tryckeri AB Allehanda, Trelleborg 1981.

Bilaga 1 situationsplan

Bilaga 2 Astronomiska institutionens historia

Denna text bygger på historik hämtad från Institutionen för astronomis hemsida: <http://www.astro.lu.se/Swe/Allman/inst.html> 20090914. När Lunds universitet invigdes år 1668, fanns det en sedan 1667 utnämnd Professor Cosmographus et Ptolemaicos med uppgift att forska och undervisa i "teoretiska astronomin, sfäriska trigonometrin, gnomoniken, beräkningar av de kyrkliga högtiderna, geografin, globernas bruk och seglingskonsten". Dessa omfattande arbetsuppgifter hade anförtrotts Andreas Spole. Spole uppförde ett observatorium intill Winstrupsgatan och Sankt Petri Kyrkogata som togs i bruk 1672. I samband med slaget vid Lund 1676 brändes observatoriet till stor del ned, och hans utrustning förstördes. Det dröjde till 1749 innan ett nytt observatorium inrättades, denna gång i Lundagårdshusets runda trapptorn. Något senare ökades tornets höjd, och en ny trapphusvåning inrättades, vilket möjliggjorde uppställandet av instrument på trapphustornets tak. 1863 gavs medel till ett nytt observatorium vid Lunds universitet av riksdagen. Man valde att bygga det på Svaneluckykan. Som en avgörande fördel såg man, att observatoriet skulle få fri horisont i alla riktningar utom norrut. Natthimlen var mörk förutom i norr. Observatoriet på Svaneluckykan stod klart år 1867. Samma år installerades dess huvudinstrument, vilket hade beställts, samtidigt som byggnadsarbetena för observatoriet påbörjades. Instrumentet var en refraktor med en objektivdiameter om närmare 25 centimeter. 1874, uppställdes den nya meridiancirkeln, efter refraktorn observatoriets främsta instrument. Dessa två instrument skulle under lång tid svara för lundaobservatoriets huvudsakliga produktion av observationsresultat. Tidigt omfattade observationerna med refraktorn omfattande spektroskopiska undersökningar av stjärnatmosfärens sammansättning. Samtidigt användes instrumentet också för positionsbestämningar och undersökningar av dubbelstjärnor samt för fotografisk fotometri. Meridiancirkeln utnyttjades flitigt för absolutbestämningar av positioner för stjärnor och för medlemmar av planetsystemet. Framför allt under 1800-talets senare del baserades många av dessa arbeten på en kombination av observationsresultat erhållna med meridiancirkeln och med astrografen.

Utbyggnad av observatoriet

Kring sekelskiftet var verksamheten vid lundaobservatoriet mycket kraftfull. Medan detta i huvudsak var ytterst positivt, innebar de begränsade lokalerna åtskilliga problem. Dessa löstes, åtminstone delvis, när den stora nya byggnaden, den s k räknebyrån kunde tagas i bruk 1912. Denna byggnad blev omedelbart och har förblivit tyngdpunkten i institutionens verksamhet. Ytterligare utökning av observatoriets lokaler erhöles senare genom tillkomsten av den s k grindstugan, en f d vaktmästarbostad, och seismografkällaren. Den senare inrättades, huvudsakligen under marknivå, för seismografiska ändamål. Under 1940-talet utvidgades lokalerna genom utgrävning av källarutrymmen under observatoriebyggnaden och räknebyrån. Ungefär samtidigt tillkom den s k forskarbaracken, ursprungligen avsedd för yngre forskare. Som sådan var den ett provisorium, som permanentats. Baracken förlängdes 1973 för att ge plats åt observatoriets datoranläggning. Senare har nya lokaler tillkommit för undervisning och mekanisk verkstad, undervisningslokaler hyrdes in utanför institutionen.

År 1914 installerades astrografen, en refraktor med en objektivdiameter om 18 centimeter. Astrografen användes ursprungligen för identifikation av småplaneter. En seismograf installerades år 1916. Seismografiska studier var under många år en viktig del av observatoriets verksamhet. I mitten av 1950-talet avslutades denna del av institutionens arbete. I och med

introduktionen av moderna spegelteleskop blev refraktorn mindre aktuell för forskningsändamål. Delar av instrumentet, användes för konstruktion av en s k heliostatanläggning. Denna har använts för utveckling av instrumentering. Vidare har den i stor omfattning utnyttjats som övningsinstrument. 1985 erhöll institutionen som donation av Kungl Vetenskapsakademien en förnämlig heliostatanläggning. I början av 1970-talet blev kraven på instrumentering för utvärdering av direkta bilder och spektrogram snabbt mycket höga. Detta berodde till stor del på introduktionen av elektronografi. Som resultat härav kunde observatoriet skaffa en datorstyrd precisionsmaskin. Ett planetarium som inreddes i gamla föreläsningssalen i observatoriets södra flygel, togs i bruk 1978. 2002 flyttade institutionen till nya lokaler på Sölvegatan och observatoriet på Svaneluckykan står sedan dess delvis tomt.

Observationsstationen på Jävan

Redan tidigt under 1900-talet man började diskutera möjligheterna att bygga en observationsstation utanför Lund på ett ställe med bäst möjliga förutsättningar för observationsverksamhet. Ekonomiska realiteter gjorde, att förhoppningarna om en observationsstation förblev förhoppningar under tämligen lång tid. Först under 1950-talet blev projektet verkligt aktuellt, och planerna kunde preciseras. Platsen som valdes var Jävan, en höjd som utgör en del av Romeleåsen. Jävanstationen är med sina 146 meter över havsnivån det högst belägna svenska universitetsobservatoriet. Jävan ligger sedan tio år tillbaka i malpåse och väntar på ny användning.